

"לבניינה של תורה" – חלק רפח

שיחה שנמסרה בביהמ"ד מפי מו"ר רה"י

"מִרְפָּא לְשׁוֹן עֵיץ חַיִּים"

שיחה בימי השובבי"ם – תיקון הברית ושמירת הלשון

דווקא בספרי העבודה, דוגמת "נתיבות שלום", ולא מצוי בדברי ה"שולחן ערוך"?

"יִתְפַּתְּחוּן תְּרַעֲי דְחֻכְמָתָא לְעִילָא"

סבור אני שהסבר לכך מאוד עמוק ומאוד פשוט. בפרשת "נח" נאמר³: "בְּשֵׁנַת שָׁשׁ מְאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ... נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנַת תְּהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ". פשוטו של מקרא מובן לכל, אולם "הזוהר" הקדוש דורש את פסוק זה

לכיוונים גבוהים מאוד, ומשייך את דברי ה"זוהר" לימינו אנו. כך כותב "הזוהר" הקדוש⁴: "וּבְשֵׁיט מְאָה שָׁנִין לְשֵׁיטָתָא יִתְפַּתְּחוּן תְּרַעֲי דְחֻכְמָתָא לְעִילָא וּמְבוּעֵי דְחֻכְמָתָא לְתַתָּא וְיִתְתַקֵּן עַלְמָא לְאֵעֲלָא בְּשִׁבְעָאָה"⁵. ממשיך ה"זוהר" הקדוש ואומר גילוי

נוסף: "וּכְנַסַּת יִשְׂרָאֵל יוֹקִים לָהּ מֵעַפְרָא וְיִדְפֵּר לָהּ קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא"⁶, וישיבנה לארץ ישראל ויטהרנה. בדברים אלו מגלה לנו "הזוהר" הקדוש שבאלף השישי החל משנת ת"ר, בבחינת "יְקוּל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ"⁷ – כלומר לפני מאה שבעים ושמונה שנים – יתחיל העולם להשתנות. "הזוהר" הקדוש נכתב שנים רבות

ב"לוח לארץ ישראל", מיסודו של רבי יחיאל מיכל טיקו'צינסקי זצ"ל, נכתב בנוגע לשבוע זה: "יום חמישי, י"ז בו, יום ראשון למנהג שובבי"ם. יש קהל יראים מתענים בשבועות שובבי"ם כל יום חמישי". בהמשך הוא מפרט את ההלכות הנוהגות בתעניות שובבי"ם עבור אותם הנוהגים לצום בימי חמישי של שבועות אלו. יש יהודים בדורנו שאף צמים שני וחמישי, ויש שהיו צמים "תענית הפסקה", הנמשכת מראשון ועד שבת¹.

ברית הלשון וברית המעור

מכוונות זו כנגד זו

שורש קלקול הברית

הוא בקלקול הלשון

ומשם יבוא אף תיקונו

אם נחפש מקור למנהג זה בספרות ההלכה – בבבלי או ב"שולחן ערוך" – לא נמצא שמנהג הזה מובא. לא נמצא שכתוב שיש מושג שנקרא "שובבי"ם" או "תענית שובבי"ם". שאלני על כך

אחד מבני הישיבה שלמד על כך בספרי מחברים בני דורנו, המביאים מנהג להתענות או לנהוג ב"תענית דיבור", והתלבט כיצד להתייחס לדברים.

אכן, מנהג זה אינו מוזכר ב"שולחן ערוך". אולם, אם נעיין, למשל, בספרי "נתיבות שלום" של האדמו"ר מסלונים² נמצא שהוא כתב רבות על עניינם של "ימי השובבי"ם". בנוסף, הופצה חוברת מיוחדת של דבריו בנושא זה, שנמכרה בישיבה בשנים האחרונות. מדוע מנהג זה מצוי

¹ מנהג זה רווח במשפחה חשובה מסוימת. עיין יסוד ושורש העבודה, שער יב, פרק ב

² אני ממליץ מאוד ללמוד בספרים אלו באופן קבוע אודות פרשת השבוע. הם מחזקים מאוד בענייני עבודת ה'.

³ בראשית, פרק ז, פסוק יא

⁴ הזוהר הקדוש, בראשית, דף קיז, עמוד א. עיין התקופה הגדולה, מבוא ל"קול התור", עמודים תלו-תלז

⁵ תרגום: "וּבְשֵׁשׁ מְאוֹת שָׁנִים לְאַלְף הַשְּׁשִׁי יִפְתְּחוּ שְׁעֵי הַחֻכְמָה לְמַעְלָה וּמַעְיָנוֹת שֶׁל חֻכְמָה לְמַטָּה, וְיִתְתַקֵּן הָעוֹלָם לְהִכְנִס לְשִׁבְעִי".

⁶ תרגום: "וּכְנַסַּת יִשְׂרָאֵל יוֹקִים אוֹתָהּ מִן הָעַפְרָא וְיִזְכֹּר אוֹתָהּ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא".

⁷ שיר השירים, פרק ב, פסוק יב

במקביל לכך שהקב"ה נתן מקום לגילויים גדולים שכאלה בחכמה האנושית חייבת כנגד זה לגדול גם אפשרות הבחירה החופשית. "אֵת זֶה לְעַמַּת זֶה עָשָׂה הָאֱלֹקִים"¹¹. כאשר ישנם גילויים גדולים גם הצד השני של המתרס, צד הנזק, גדל בהתאם. היכולת ההרסנית של הדברים הללו היא אדירה. לכן, יש מקום להשוות בין גילוי האטום והגרעין לבין פיתוח האינטרנט. אלו שני דברים שמחד גיסא יכולים להביא ברכה לעולם, ומאידך גיסא יש ביכולתם גם להרסו.

במקביל לתהליך זה הולכים ומתגלים סתרי תורה ומתפתח לימוד ספרי האמונה, בין אלו המצויים אצל הציבור הרחב ובין אלו המצויים בעולם הישיבות. גם תנועת החסידות, שפרסמה עניינים שונים מפנימיות התורה, החלה בתקופה זו. בימים אלו כתבים אלו הולכים ונעשים נפוצים יותר ויותר. (אינני מתכוון, חלילה, לאלו הלוקחים את הדברים למקומות נמוכים ומנגישים אותם לכל אחד בצורה שאינה תואמת דברים עליונים שכאלה.) דברים שלא היו גלויים בעבר הרי שכיום הם מתגלים.

חכמת התורה ההולכת ומתגלה מגלה לנו את הדרך הנכונה להסתכל על הדברים כמכלול.

"שׁוֹבְנֵי בְּנֵי שׁוֹבְבִים"

אף גילוי עניין ה"שובבי"ם" הינו חלק מאותו גילוי סתרי תורה, בבחינת "יִתְפַּתְחוּן תְּרַעֲי דְחֻמְתָּא לְעֵילָא". בארבעים ושניים ימי השובבי"ם קוראים אנו בפרשיות "שמות" עד "משפטים", המצוינות בראשי התיבות: שובבי"ם. בפרשיות אלו אנו עוסקים מחד גיסא בירידה למצרים ולטומאתה ומאידך גיסא – ביציאה ובעליה מהן עד לקבלת תורה ב"נעשה ונשמע". במסגרת גילוי סתרי תורה אלו גילו לנו האר"י הקדוש ותלמידיו שעל פי הסוד ניתן במהלך

לפני שהדבר התרחש, אך אנו כיום יודעים שדברים אלו התגשמו⁸. העולם השתנה במאה ושמונים השנים האחרונות עד לבלי היכר, וגם עם ישראל התחיל לנוע לכיוון ארץ ישראל.

"הזוהר" הקדוש מדבר על גילויים – גילויים למעלה וגילויים למטה. ה'גילויים למטה' הם גילויי החכמה הכללית, גילויי של חכמת המדע, ואילו ה'גילויים למעלה' הם גילויי חכמת התורה הפנימית, ההולכת ומתגלית כפי שלא התגלתה קודם לכן. הפליג יותר הגר"א ואמר שהדברים תלויים זה בזה – ככל שייפתחו יותר שערי החכמה הפנימית כך הגאולה תתקדם מהר יותר וייפתחו יותר שערי הגאולה⁹. בתקופה זו בה אנו חיים, הולכים ונפתחים כל הזמן שערי החכמה הכלליים. הלוא מהפכת הדעת המתרחשת בעולם עצומה בהיקפה. תהליך זה הולך ומתקדם ללא הפסק בכל תחומי המדע, כולל חקר החלל והאטום. לדוגמא, התפתחה יכולת למזער רכיבים אלקטרוניים במידה כזו שניתן להכיל בקופסה קטנה מידע שבעבר היה צורך לאחסנו בחדרים שלמים, ספריות ענק מרוכזות כיום במחשב קטן. הרי זה פלא של חכמה אנושית שהקב"ה נתן! הגילוי העולה על כולם, שיא הגילויים, מצוי ביכולת האדירה של רשת האינטרנט, שהקב"ה גלגל שחכמה זו תפתח בשנים הללו¹⁰.

⁸ עיין התקופה הגדולה, פרק ט, עמודים קנג-קנו

⁹ עיין אבן שלמה, פרק יא, סעיף ג: "הגאולה הזאת לא תהיה רק על ידי לימוד התורה, ועיקר הגאולה תליא בלימוד הקבלה"; קול התור, פרק ה, עמוד 117 (במהדורת תשנ"ד): "ההתגלות המשיחית באה בד בד קימעא קימעא עם התגלות חכמת התורה ומתגלית על ידי גילוי רזי התורה... וזאת כוונת ה'זוהר' הקדוש פרשת וירא שבשנת ת"ר לאלף השישי יתפתחו תרעי דחכמתא ועליא ומבועי דחכמתא לתתא, עם התחלת התגלות משיחית קימעא קימעא"; שם, פרק א, אות יא ובמציין בהערה; שם, פרק ו, אות ה.

¹⁰ עיין עין איה, ברכות, חלק ב, פרק ח, אות א (עמוד 89 במהדורת תשס"ז): "וכל הדברים הפרטיים שבכל דור ודור הם יוצאים אל הפועל אנו צריכים להכירם למעשה ד', כצמחי השדה היוצאים כל אחד בזמנו כן צמח השכל האנושי המלאכותי יש לו זמנו הקבוע, ובמלאת ימיו שכבר ראויה היא

המצואות להיות משתלמת על ידו בכללה, אז מזדמנות הסיבות שיתעורר האדם בשכלו וברצונו, להוציא כל דבר בעתו".

¹¹ קהלת, פרק ז, פסוק יד

בשדה' – דא ברייתא – השדה היא בחוץ, כפי ש'ברייתא' מובנה הוא 'חוץ' – "את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך" – דא תיק"ו" ופירכא. היינו שעל ידי יגיעת התורה ניתן לפעול רבות במקום ייסורים של שיעבוד ושל פרך. אפשר להמיר את עבודת הפרך החיצונית בעבודת פרך בבית המדרש ובעמל תורה¹⁸.

ניתן להסביר זאת על פי הגמרא¹⁹, הדורשת את הפסוק²⁰: "אם לא בריתי יומם וְלַיְלָה חֲקוֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ לֹא שָׁמַיִ", הן על לימוד התורה המעמיד את העולם והן על ברית המילה. אלו הן שתי בריתות: ברית הלשון וברית המעור. ברית הלשון הלוא היא קדושת הפה, אנו לומדים תורה באמצעות הלשון²¹, עד כדי כך שישנה מחלוקת בין ה"שולחן ערוך" והגר"א אם מברכים ברכת התורה על לימוד במחשבה בלבד²². ברית המעור, המכוונת כנגדה²³, היא מידת היסוד, מידת הקדושה. בריתות אלו מכוונות זו כנגד זו ושורש קלקול הברית הוא בקלקול הלשון, שהרי מהות האדם היא הדיבור, כנאמר²⁴: "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", שתרגמו אונקלוס: "לרוח ממללא". שורש הכל הוא בלשון ובדיבור, לכן התיקון הוא על ידי לימוד התורה.

ימים אלו לצאת מטומאת ארץ מצרים, עליה נאמר¹²: "כַּמְעֹשֶׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ". בימים אלו, גילו לנו האר"י וגוריו, ניתן לתקן את העוון המכונה בספרים: "פגם הנעורים" או "חטאות נעורים"¹³. בספרים הקדושים מובא ששורש כל הצרות שיש בעולם נובע מהפגיעה בקדושת האדם, ואף הברכה תלויה בתיקון חטא זה¹⁴. זמן זה מסוגל לתיקון זה. כך נפוץ הדבר בכלל ישראל. ראינו שהדבר מוזכר גם ב"לוח לארץ ישראל" של הרב טיקוצ'נסקי, המלקט את מנהגי האשכנזים הפרושים בירושלים, שאף בישיבתנו הגבאי מתנהל לפיו. הלוא "אָדָם אֵין צָדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יַחֲטֵא"¹⁵, מי אינו זקוק לתקן את מדרגות הקדושה עוד ועוד.

"עֵץ חַיִּים הִיא"

כאמור, בזמן זה של ימי השובבי"ם ישנה סגולה לתיקון העניינים הללו, בבחינת עשרת ימי תשובה. אפשר לתקן על ידי תעניות וסיגופים, כפי שקראנו ב"לוח", ויש שאכן נוהגים כך. אבל, יש לתקן גם בדרך בה אנו מסוגלים לפעול ושייכת למדרגתנו. פעמים רבות שמענו בבית מדרשנו מהרב הדרי שליט"א את דברי ה"זוהר" הקדוש על הפסוק בפרשת "שמות"¹⁶: "וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיִּיהֶם בְּעַבְדָּה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל עַבְדָּה בְּשָׂדֵה אֶת כָּל עַבְדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ". מסביר ה"זוהר" הקדוש¹⁷ את הפסוק על פי דרכו: "בעבודה קשה" – זו קושיא, 'בחומר' – דא קל וחומר, 'ובלבנים' – דא לבון הלכה, 'ובכל עבודה

¹⁸ עיין פרי צדיק, פרשת זכור, אות ו: "דקליפת עמלק הוא מנגד נגד קדושת השורש ... מרמוז שעל ידי עסק תורה שבעל פה גם כן יכולים להכניעו... וזהו רומז שיעבוד מצרים"; שם, ויקרא, לחג הפסח, אות א: "וכתיב: זימרו את חייהם" – שמררו את החיים שלהם, שהוא הדברי תורה, ועל ידי זה זכו לתורה שבעל פה, שבא בעמל וביגיעה ובנידוד שינה וצער גדול", עיין שם.

¹⁹ נדרים, דף לב, עמוד א. עיין עוד שבת, דף לג, עמוד א; דף קלו, עמוד ב.

²⁰ ירמיהו, פרק פרק ל, פסוק כה.

²¹ עיין עירובין, דף נד, עמוד א: "אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים ביך ותוריך חיי. שנאמר: 'כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא', אל תקרי 'למצאיהם' אלא למצאיהם בפה". עיין עוד נתיבות עולם, נתיב תורה, סוף פרק ד.

²² עיין אורח חיים, סימן מז, סעיף ד; ביאור הגר"א וביאור הלכה שם.

²³ עיין ספר יצירה, פרק א, משנה ב.

²⁴ בראשית, פרק ב, פסוק ז.

¹² ויקרא, פרק יח, פסוק ג.

¹³ עיין באר היטב, אורח חיים, סוף סימן תרפה: "זכתב האר"י ז"ל בפירושו התורה, שימים אלו מסוגלים לתקן עון הקרי יותר מכל השנה להמתענים בהם, לכן מתחיל מפרשת שמות, שאז התחיל השעבוד שנתקן הקרי דאדם הראשון, ונגמר בפרשת: 'כי תקנה עבד עברי'". עיין עוד יסוד ושורש העבודה, שער יב, פרק ב.

¹⁴ עיין יסוד ושורש העבודה, שער הכולל, פרק ה.

¹⁵ קהלת, פרק ז, פסוק כ.

¹⁶ פרק א, פסוק יד.

¹⁷ רעיא מהימנא, פרשת בהעלותך, דף קנג, עמוד א, ובמקומות נוספים.

השובבי"ם, לרומם בני-אדם²⁷. לאחר זאת כשבאים ל'סדר' נותנים את הדעת למשמעותה של מחשבה זו, וגוזרים ממנה השלכות – להגיע מוקדם יותר לבית המדרש; להקפיד שלא להפסיק בשיחה במהלך ה'סדר', ולו רק בחלקו, ולהתרכז בלימוד התורה. כמוכן שכצעד ראשון, עוד בטרם יכנס לבית המדרש, ישאיר את מכשיר הטלפון בתאים או בחדרו, ויכנס לבית המדרש כבן חורין. הוא יקיים בעצמו את דברי חז"ל²⁸: "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה", ובראשונה יביא את עצמו להיות בן חורין משעבודו לרשתות החברתיות הרודות בכלנו. הלוא כל אחד שמחובר לרשתות אלו הריהו משועבד, הריהו כעבד. הוא איבד את חירותו. הוא אינו חי את חייו הפנימיים, אלא שם את מוחו וליבו בנעשה בחוץ. הוא כל העת עסוק בלהתעדכן בנמסר לו, במועבר אליו, במידע הזורם כל העת. הוא אינו מסוגל להתמקד בעולמו הפנימי. או בואו ונהיה בני חורין, בפרט בימי השובבי"ם.

"מִנּוֹת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן"

דבר נוסף לסיום, בבחינת "שכחום וחזרו וייסדום"²⁹. בישיבתנו נקבע 'סדר', החל מהשעה אחת עד למנחה. סדר קצר בן רבע שעה עד עשרים דקות. סדר זה קיים גם בהרבה ישיבות נוספות. מטרתו אינה, חלילה, בכדי להתבטל, אלא כדי ללמוד בבית המדרש "שמירת הלשון". בסדר זה אנו עוסקים בתיקון "ברית הלשון", בה תלויה הגאולה הפרטית וגאולת העולם³⁰.

²⁷ עיין אגרא דפרקא (לבעל בני יששכר), אות רה: "כתבו תלמידי הבעש"ט: לזוהר בעומדו ממיטתו שתהיה המחשבה הראשונה והדיבור הראשון והמעשה הראשונה לה' יתברך בתורה ובמצות, ועל ידי זה יהיו נגררין כל המחשבה והדיבור והמעשה של כל היום". עיין עוד צוואת הריב"ש, פרק ב, אות כ ובהערות אבן ישראל אות מה; נוצר חסד על אבות, פרק ה, משנה כ ד"ה ונקדים, ובספרי חסידות נוספים.

²⁸ אבות, פרק ו, משנה ב

²⁹ שבת, דף קד, עמוד א ועוד מקומות

³⁰ עיין הקדמת "חפץ חיים": "כל כמה שלא נראה לתקן זה החטא איך תוכל להיות גאולה? כיון שזה החטא פגם כל כך שעל ידי זה גלינו מארצנו על אחת כמה וכמה שאינו מניחנו לבוא לארצנו... ולבד זה האיך יכולות לחול עלינו ברכותיו של

דיברנו רבות בשבועות האחרונים אודות בניית תלמידי חכמים בישיבה. שאיפתנו היא שיבואו הנה בחורים צעירים להיבנות כתלמידי חכמים גדולי תורה ועמליה. זהו המענה הגדול לכל צרכי הדור היום. התשובה לכל הסיבוכים הקיימים כיום היא עמל תורה, עמל תורה ועמל תורה! לשם כך באנו הנה – להתייגע בלימוד התורה. לימוד התורה בונה, לימוד התורה מקדש, לימוד התורה מתקן את האדם ואת העולם ומביא לשלמות הגאולה.

לפיכך, בתשובה לשאלה שפתחנו בה, אומר אני כזירוז למזורזים²⁵, כי חובה קדושה מוטלת עלינו להתחזק בלימוד התורה, אין צורך להתענות. אם מישהו רוצה להתענות, והתענית לא תזיק ללימוד התורה שלו – תבוא עליו ברכה²⁶. אמנם, כבר הזהירו גדולי עולם שאם תענית הרשות תיפגע בלימודו אין היא כדאית. על כל פנים ודאי שיוכל להתענות בתענית דיבור.

"בְּמַחְשְׁבָה תְּחַלֶּה"

ברצוני להציע עוד עצה קטנה: כאשר נקום מחר בבוקר, אולי אף בטרם נאמר "מודה אני", המחשבה הראשונה שלנו תהיה: "הריני מקבל עלי עול תורה! אני קם לשם לימוד תורה! הרי לשם כך באתי, אלו הן השנים שאני שואף לשקוע בהן בלימוד התורה. הרי לא התעוררתי משנתי במטרה להתעדכן בנעשה בעולם. על כן הריני מזנק ממיטתי כדי ללמוד תורה". אף אם הדבר לא יעלה בידינו מידי יום ביומו, על כל פנים טוב שייקלט הדבר בתודעתנו. בכוחה של המחשבה הראשונה של הבוקר, ובפרט בימי

²⁵ מכות, דף כג, עמוד א

²⁶ עיין תענית, דף יא, עמוד ב: "אמר רב ששת: האי בר בי רב דיתיב בתעניתא - ליכול כלבא לשירותיה... אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש: אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמיים" – "חלש הוא, ואינו יכול ללמוד" (רש"י). עיין עוד שלוחן ערוך, אורח חיים, סימן תקעא, סעיף ב

ביכולתו להימלט מאיסורי דאורייתא של דברים המטמאים את נפשו. לכן ודאי שעל כולנו להרגיש את כובד האחריות של הימים, שהם כעין עשרת ימי תשובה. בימים אלו על בית המדרש להיות יותר עוצמתי. כל אחד ואחד מאיתנו יתחזק, ואיש לרעהו יאמר חזק, ונתחזק יחדיו בשמירת הלשון, בעזרת ה'. בזכות זאת יתקיימו דברי ה"זוהר" הקדוש: "וּכְנָסַת יִשְׂרָאֵל יוֹקִים לָהּ מִעַפְרָא וַיִּדְפֵּר לָהּ קוֹדֶשׁא בְּרִיךְ הוּא" – הקב"ה יזכור את כנסת ישראל.

כשם שהברכה תלויה בלימוד התורה כך היא תלויה בשמירת הלשון. בפרט כיום, שידוע שאין גבולות ללשון – כיום הרי ניתן להגיד הכל, לכתוב הכל ולהרוג אנשים בדיבור ובכתיבה – עד כמה עלינו להשתדל יותר לפתח בקרבנו את המודעות לכך ולעסוק ב"חפץ חיים" וב"שמירת הלשון". כתוצאה מכך נחשוב לפני שנגיד משהו, נחשוב עוד יותר לפני שנכתוב משהו, שהרי לאחר שהדבר יהיה כתוב כבר יהיה מאוחר מדי, הדברים יופצו בכל העולם. לפני שנוציא מילה מפינו עלינו להקדיש מחשבה לשאלה האם אכן הדבר מותר, כשם שבשבת אנו שואלים על כל פעולה האומנם היא מותרת. על כולנו לתקן עצמנו בעניין זה³¹.

הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל עמד רק על דבר אחד בשיבתו, ישיבת "מרכז הרב". אמת, הוא רצה שתלמידיו יגדלו בתורה, אך דרש מהם רק דבר אחד: שמשעה אחת עד לאחת ועשרים ילמדו "שמירת הלשון". כבר בתחילת הספר מסביר ה"חפץ חיים" את הסיבה לכך שה"חיים" נקנים דווקא על ידי שמירת הלשון, שהסיבה לכך שהגלות נמשכת היא חטא הלשון – יצאנו לגלות בגלל הלשון והיא מוסיפה ונמשכת בגלל חטא הלשון. הכל תלוי בברית הלשון, המכוונת כנגד ברית המעור.

לוואי ונזכה שחלק מאיתנו ישמעו ויכנסו לבית המדרש ללמוד מספר דקות מידי יום ביומו את עניינים אלו. אולי יש מקום לחזק את לימוד זה יחד עם הר"מים ולהקים חבורות של לימוד, לפחות בימי השובבי"ם, המסוגלים לתיקון שני הדברים הגדולים הללו.

אני שב ואומר: "אָדָם אֵין צְדִיק בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא". כל המחזיק את הדברים המאפשרים להגיע לכישלונות, איני יודע אם יש

הקב"ה שאנו מקוים לזה כיון דבעונותינו הרבים אנו מורגלים בחטא זה".

³¹ בבא בתרא, דף קסה, עמוד א: "אמר רב יהודה אמר רב: רוב בגזל, ומיעוט בעריות, והכל בלשון הרע. בלשון הרע סלקא דעתך? אלא, אבק לשון הרע".

